

I.

Český stát do roku 1490

Lidé dlouho přenášeli realie své vlastní doby do minulosti. O znacích se domnívali, že musí existovat odjakživa. Zde spočívá původ ve středověku oblíbených imaginárních znaků, přisuzovaných starověkým i biblickým osobnostem. V českém prostředí na dlouhou dobu uchovával zvláštní heraldickou pověst Václav Hájek z Libočan (+1553), jehož kronika vytvářela historické povědomí až do konce 18. století. Podle Hájka prý praotec Čech užíval znak s černou orlicí ve stříbrném poli a následující panovníci jej převzali. Až porážka Boleslava I. císařským vojskem v roce 964 způsobila změnu, zavedení potupného znaku s kotlem přirozené barvy v červeném poli, který se v roce 1032 podařilo Břetislavovi I. nahradit plamennou orlicí. Ve skutečnosti v 10. ani v 11. století ještě žádné heraldické znaky neexistovaly.

O reálné symbolice českých panovníků v nejstarším období víme velmi málo. Jejím základem bylo pravděpodobně posvátné knížecí kopí, v raně středověkých státech nešlo o výjimečnou situaci. Do druhé poloviny 10. století je kladen počátek písně „Hospodine, pomiluj ny“, jejíž text původně vznikl ve staroslověnském jazyce. Zpívala se při slavnostních příležitostech, například při nastolování nového panovníka, a ještě ve 13. století také během bitev.

Z doby vlády Vladislava II. (panoval 1140-1172) nám soudobý kronikář Vincencius zachoval zprávu o tom, že české vojsko se v roce 1142 a opět v roce 1158, bez ohledu na to, že tehdy již byl Vladislav králem, vyznačovalo růžovými, původně asi červenými praporci. Podobná barva příslušela nejvyšším autoritám ve starověké římské říši, ještě dlouho po svém zániku v celé Evropě napodobované.

Právě s Vladislavovým kralováním spojovala hodnověrná středověká tradice počátky erbů v Čechách. První nesporný, dodnes zachovaný heraldický doklad nese jezdecká pečeť Přemysla Otakara I. z roku 1192. Jde o štít s orlicí, držení panovníkem. Můžeme předpokládat, že orlice byla černá a pole stříbrné. Tato orlice, nepochybně odvozená od císařského znaku, zůstala hlavním symbolem českých králů do roku 1253. Vyjadřovala, že její nositel nad sebou v rámci českého státu neuznává žádnou autoritu, nebo že je k dosažení takového postavení jako následník trůnu předurčen. Ostatní členové přemyslovské dynastie měli v erbu jednoocasého lva, pravděpodobně stříbrného v červeném poli; doložen je k roku 1213 na pečetí moravského markraběte Vladislava Jindřicha, nachází se také na některých mincích. O výjimku se pokusili Děpoltici, jedna z větví vládnoucího rodu Přemyslovců. Usilovali o větší vliv, což nakonec vedlo k pro ně tragickému konfliktu s králem Přemyslem

Otakarem I. Jejich ambice vyjadřovala pečeť spojující jednoocasého lva v polceném poli s orlicí.

Pro další vývoj heraldické symboliky českého panovníka i státu znamenala rozhodující přelom vláda Přemysla Otakara II. (+1278). Vyznačovala se úsilím o mocenskou expanzi, včetně úvah o získání císařského titulu, čemuž odpovídal také propracovaný systém dvorské ideologie a symbolů.

Již v roce 1247, kdy byl markrabětem moravským, přijal Přemysl Otakar II. znamení dvouocasého lva. Toto zdvojení heraldického symbolu mělo vyjádřit zvláštní postavení jediného králova syna v době, kdy nežil v porozumění se svým panujícím otcem a kdy byla kombinace lva s orlicí zdiskreditována poraženým odbojem Děpolticů. V roce 1251 se Přemysl Otakar II. stal rakouským vévodou a na nově zavedené pečetě, nesoucí již titul mladšího českého krále, dvouocasého lva ponechal. Tuto pečeť potom užíval až do své opožděné korunovace v roce 1261.

Když 23. září 1253 zdědil královský trůn, stal se tak vlastně automaticky znakem českého krále stříbrný dvouocasý lev se zlatou zbrojí a korunou v červeném poli. Lev, který patřil k oblíbeným znamením tehdejší heraldiky, získal zdvojením ocasu charakter nadpřirozeného zvířete. To zvyšovalo jeho prestiž. I když především v Anglii a Porýní se tehdy dvouocasí lvi v několika erbech objevili, jde v celoevropském kontextu o neobvyklou figuru; nejznámější obdobu českého znaku představoval erb limburského vévody s obrácenými barvami (červený lev ve stříbrném poli).

Přemysl Otakar II. potřeboval v rámci dvorské reprezentace také znaky jednotlivých ovládaných zemí, rakouských i českých. Za jeho vlády je poprvé nesporně doložen znak Moravy, v modrém poli stříbrno-červeně šachovaná orlice se zlatou zbrojí. Současně vznikala na Moravě šlechtická zemská obec, která potom znak se šachovanou orlicí přijala. Stejně kořeny patrně má i plamenná, tzv. svatováclavská černá orlice se zlatou zbrojí i pružinami na křídlech a s červenými plaménky ve stříbrném poli, která navazuje na původní znak panovníků. Ale šlechtická zemská obec v Čechách si přivlastnila v době bezkráloví po smrti Přemysla Otakara II. jako svůj znak královského dvouocasého lva. Plamenná orlice se tak stala nadbytečnou, zatímco zemský znak Čech nebyl odlišen od znaku krále a posléze celého státu.

Počínaje rokem 1270 užíval Přemysl Otakar II. pečetě, na jejichž reversu nese jezdec praporec s českým lvem. Červený prapor s bílým dvouocasým korunovaným lvem se od té doby vyskytuje až do 17. století. Heraldické zákonitosti odvodily od znaku českého krále také oficiální

barvy. Již legitimizovaný nemanželský syn Přemysla Otakara II., kníže Mikuláš Opavský (+1318), dostal erb složený z těchto barev a od 14. století se pečeti českých králů přivěšovaly na bílo-červených závěsech, pokud ovšem panovník současně neměl titul římského císaře nebo krále.

Nejpozději do 80. let 13. století je kladen vznik nebo rozšíření chorálu „Svatý Václave“, který nahradil starší „Hospodine, pomiluj ny“ při oficiálních a slavnostních příležitostech církevního i světského charakteru.

Za panování lucemburské dynastie se český lev poprvé objevuje ve společném štítu se znaky jiných zemí. V první polovině 20. let 14. století zavedl král Jan Lucemburský na své jezdecké pečeti čtvercový štít, kombinující českého lva v 1. a 4. poli se znakem lucemburského hrabství ve 2. a 3. poli (tedy stejně jako je dnes lev zobrazen s orlicemi ve velkém znaku ČR). Čtverčení se stalo heraldickou módou u dynastie i některých šlechtických rodů. Janův vnuk Zikmund, jenž vládl také v Uhrách, kombinoval ve čtvercovém štítu uherské pruhy s českým lvem, používal však i spojení obou symbolů ve štítu podle uherského vzoru polceném (vertikálně rozpůleném; tuto verzi upřednostňoval Matyáš Korvín). Stejná situace se zopakovala za Ladislava Pohrobka, kdy čtvercový či polcený štít vyjadřoval personální unii české a uherské

monarchie. Nejčastěji ale krále reprezentoval samotný dvouocasý lev. Pečeť České koruny (tento název státu se používal od 14. století, jednoznačně zahrnoval kromě vlastních Čech i tzv. přivtělené země) z doby bezkráloví během husitské revoluce a zemského správcovství Jiřího z Poděbrad také nesla obraz lva. Dvouocasý lev představoval centrální moc na území celého státu. Úplný znak se skládal kromě štítu také z přilby a na ní upevněného „klenotu“, v českém případě byla přilba opatřena dvojicí černých orlích křídel s množstvím zlatých lípových lístků.

Zatímco původně panovnické pečeti nejčastěji zobrazovaly postavu vladaře a přivěšovaly se ke všem jeho listinám, v roce 1453 vznikla samostatná česká kancelář, určená výhradně pro vydávání listin, které vycházely z moci českého krále. Reprezentovala vlastně úřad panovníka, na její činnost získali vliv přední šlechtici. Pečetila podle důležitosti dvěma typy, větším (tzv. majestátním) nebo menším (tzv. sekretním). Oba měly čistě heraldickou výplň pečetního pole. Panovníkův znak uprostřed větší pečeti doprovázely po stranách štítky se znaky přivtělených českých zemí, které na menší pečeti chyběly. Zpočátku obsahovaly moravský, slezský a lucemburský znak, od roku 1458 přibyl lužický volek, symbol celé nebo jen Dolní Lužice.

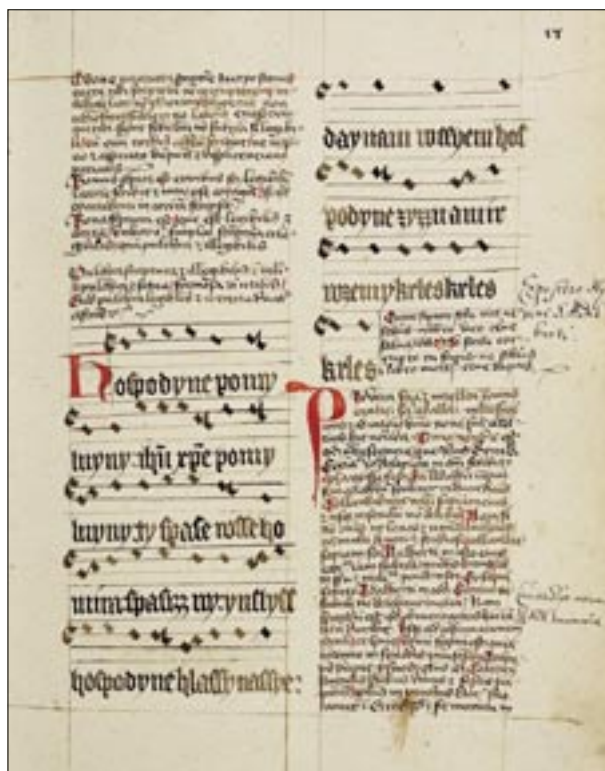
* * * * *

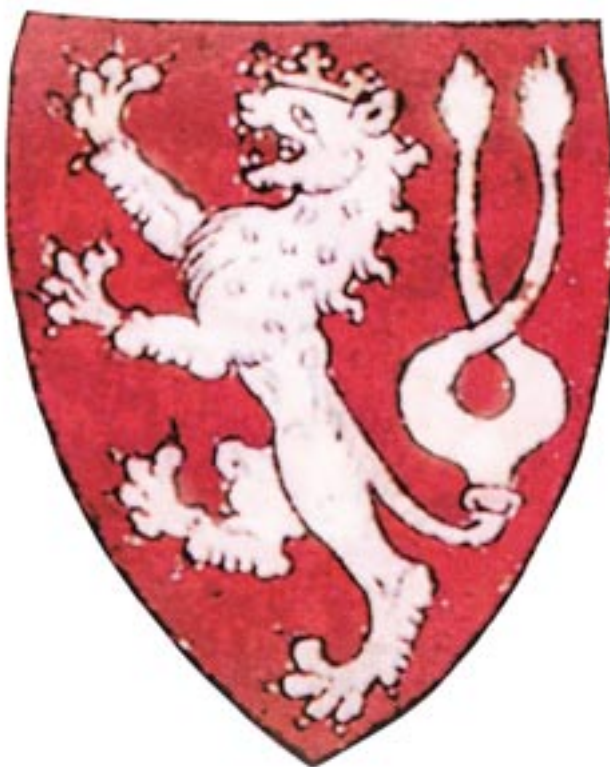
1) Orlice na pečeti Přemysla Otakara I.

2) Praporec na pečeti Soběslava II.

3) Traktát Jana z Holešova - Hospodine pomiluj ny

4) Štit s českým lvem

1)

Orlice na pečeti Přemysla Otakara I.

1192, avers pečeti, orig., vosk, opis latinsky,
průměr: 5,9 cm.
SÚA Praha, AZK, inv. č. 583

V době své první vlády, ještě před dosažením královského titulu, používal Přemysl Otakar I. na aversu pečeti obraz jezdce s orlicí na normanském štítu. Barvy tohoto nejstaršího znaku českých panovníků můžeme pouze odhadovat na základě analogií s plamennou orlicí, tedy stříbrný štít a černá orlice se zlatou tzv. zbrojí, tj. zobákem, jazykem a spáry.

2)

Praporec na pečeti Soběslava II.

1175, avers pečeti, orig., vosk, opis latinsky,
průměr: 8,9 cm.
SÚA Praha, AZK, inv. č. 575

Na aversu pečeti knížete Soběslava II. drží panovník v ruce jako symbol své moci cípatý praporec, tzv. gonfanon. Jeho list nenese žádné vyobrazení, mřížování zde naznačuje strukturu drahé látky. Ve 12. a 1. polovině 13. století byly praporece českých panovníků červené, jejich popis se zachoval z doby knížete a později krále Vladislava, který panoval v letech 1140-1172.

3)

Traktát Jana z Holešova: Hospodine pomiluj ny.

Faksimile, 21 x 29,5 cm.
NM-ČMH, hudebněhistorické oddělení, č. př. 3/84,
faksimile podle originálu uloženého v oddělení
rukopisů a starých tisků NK ČR, sign. III D 17

Nejstarší dochovaná česká duchovní píseň. První zápis nápěvu nacházíme teprve roku 1397 v traktátu připisaném Janu z Holešova a první zápis textu jen o málo dříve v tzv. Miličovských modlitbách; jedním z Kosmových pokračovatelů je však píseň výslovně doložena již k roku 1249, jazykový i hudební rozbor pak dovoluje klást její vznik (resp. vznik její hypotetické původní staroslověnské verze) až do 2. poloviny 10. století.

Funkci „národní a státní hymny“ mohla mít snad už v polovině 11. století (Kosmova zmínka o jejím zpěvu při volbě knížete Svyatopluka roku 1055 však není zcela jasná). V roce 1260 se jako válečná píseň zpívala ve vojsku Přemysla Otakara II.; Karel IV. ji roku 1347 zařadil do korunovačního řádu českých králů, není však vyloučeno, že tím kodifikoval praxi ustálenou již dříve.

Píseň cituje např. A. Dvořák v oratoriu Svatá Ludmila, V. Novák v opeře Karlštejn, nověji M. Kabeláč v elektronické skladbě E fontibus bohemicis.

4)

Štít s českým lvem.1313, maketa Pasionálu abatyše Kunhuty.
NK ČR

Jedno z nejstarších barevných vyobrazení znaku s dvouocasým lvem se dochovalo v knize, kterou nechala pořídit Kunhuta, dcera krále Přemysla Otakara II. a abatyše svatojiřského kláštera na Pražském hradě. Stříbrný dvouocasý lev se zlatou korunou a zbrojí (drápy, jazyk, zuby) měl ve středověku jazyk často červený místo zlatého, někdy mu dokonce chyběl.

5)

Úplný znak českého krále.Přelom 15. a 16. stol., orig., papír, 22,2 x 30 cm.
SÚA Praha, RAM-A, sign. 5/IX/4

Kolem roku 1500 byl v Porýní pořízen erbovník, jenž v části věnované panovníkům zaznamenal také znak českého krále. Je zde proveden v úplné podobě, zahrnující štít, přilbu s přikryvadly a klenot. Termín klenot se používá pro znamení upevněné na přilbě, v českém případě šlo o dvojici orlích křídel se zlatými lipovými lístky, která se interpretují jako připomínka původního znaku s černou orlicí.

5) Úplný znak českého krále

6)

Praporec s českým lvem na pečeti Přemysla Otakara II.
1277, 1. května, Brno, revers pečeti, orig., vosk, opis
latinsky, průměr: 11,7 cm.
SÚA Praha, ŘBB, inv. č. 43
Majetek Arciopatství benediktinů v Břevnově.

V 60. letech 13. století vystřídal český král dosavadní gonfanon novějším typem praporce s heraldickým obrazem. Na červené látce, která nahrazovala pole štítu, byl kompozičně přizpůsobený dvouocasý lev, který se má vždy obracet směrem k žerdi. Tuto pečeť používal Přemysl Otakar II. na konci své vlády.

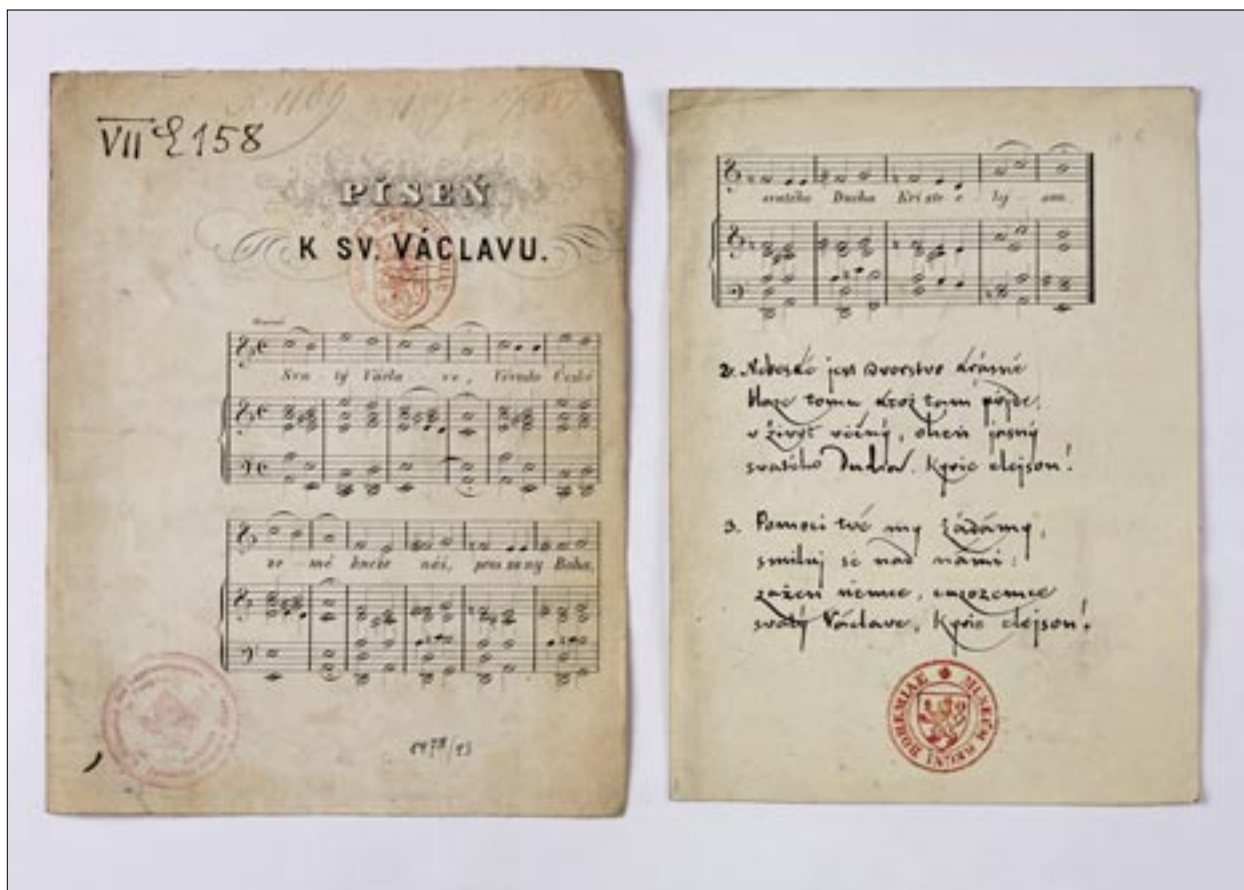
7)

Píseň k sv. Václavu.
Tisk, s. l., s. a. [ca. 1850?].
NM-ČMH, hudebněhistorické oddělení, sign.
XVII F 330, XVII E 158. Na sign. XVII F 330
přípis rukou Václava Hanky – 2. a 3. strofa

Píseň Svatý Václave měla zřejmě od počátku „státo-
tvornou“ funkci; v 1. strofě se projevuje představa
sv. Václava jako věčného panovníka Čech, jehož jmé-
nem a v jehož zastoupení vládnou panovníci dočasní.
I v 19. a 20. století hraje píseň roli jakési „paralelní hym-
ny“, k níž se národ obrací zejména v dobách ohrožení
(J. Suk: Meditace na svatováclavský chorál, 1914;
V. Novák: Svatováclavský triptych, 1941/42, viz
i Halasovu báseň Praze).

6) Praporec s českým lvem na pečeti Přemysla Otakara II.

7) Píseň k sv. Václavu

Právě v situaci ohrožení národa (za braniborské vlády v letech 1278-1283 nebo při obležení Prahy vojsky první křížové výpravy v létě 1420) se někdy hledal původ 3. strofy; varianta „zažen Němce, cuzozemce“ se však objevuje jen v Hankově přepisů (neobsahuje ji ani Hankovo vydání svatováclavské písně v 5. svazku jeho Starobylých skládání).

8)

Kresba pečeti České koruny z roku 1432.

2. pol. 18. stol., Vídeň, orig., opis latinsky,
9,7 x 9,4 cm, pergamen a papír, kresba perem.
SÚA Praha, Dobner, sign. XVc, č. 50

Nejstarší státní pečeť v dnešním slova smyslu pořídili představitelé vítězné husitské revoluce na začátku 30. let 15. století. Používala se v době uprázdnění královského trůnu do roku 1436 a po ustanovení Jiřího z Poděbrad za zemského správce v letech 1452-1458; její průměr byl 8,5 cm.

9)

Bílo-červený závěs pečeti na listině krále Vladislava II.

1514, 30. listopadu, Budín, orig., pergamenová
listina, 28 x 30 cm.
SÚA Praha, AČK, inv. č. 1902

Oficiální barvy českého krále bílá a červená se odvozovaly od znaku s dvouocasým lvem. Zatímco ve 13. století barva textilních závěsů panovnických pečeti na pergamenových listinách závisela na okamžité dostupnosti nebo na oblíbenosti u krále, v době Karla IV. se začaly prosazovat oficiální barevné kombinace. Římští králové i císaři užívali černo-žluté, čeští králové bílo-červené a uherští (v 17. století) červeno-zelené šňůry. K listině z roku 1514 je přivěšena mincovní pečeť Vladislava II.; na jejím reversu plní roli štítonošů dva lvi.

8) Kresba pečeti České koruny z roku 1432

9) Bílo-červený závěs pečeti na listině krále Vladislava II.

10)

Větší pečeť Ladislava Pohrobka z české kanceláře.

1455, 13. ledna, Vratislav, pečeť, orig., vosk, opis latinsky, průměr: 6 cm.

SÚA Praha, ČG-L, inv. č. 287

Uprostřed pečetního pole se nachází polcený uhersko-český štít, opis na čtyřech místech přerušují menší štítky. V horním štítku je rakouské břevno, v heraldicky pravém šachované moravské orlice, v levém slezská orlice s pružinou na hrudi a v dolním lucemburský jednoocasý lev; moravská orlice má z důvodu heraldické kurtoazie vlevo obrácenou hlavu, aby hleděla do středu pečeti. Ladislav Pohrobek patřil k dynastii Habsburků, která od 13. století držela Rakousko, reprezentované štítkem s břevnem.

10) Větší pečeť Ladislava Pohrobka z české kanceláře

11)

Větší pečeť krále Jiřího z Poděbrad.

1461, 7. března, Teplice, pečeť, orig., vosk, opis latinsky, průměr: 6 cm.

SÚA Praha, ČG-L, inv. č. 320

Ve středu pečeti je korunovaný štít s českým lvem, okrajové štítky přerušují opis. Horní obsahuje moravskou orlici, pravý slezskou orlici, levý lucemburského lva a dolní lužického volka. Za vlády Jagellonců byla před rokem 1523 na větších pečeti z české kanceláře pozice lucemburského znaku vpravo a slezského vlevo, tedy opačně než za Jiřího z Poděbrad.

11) Větší pečeť krále Jiřího z Poděbrad

mimo chronologický přehled

12)

Imaginární portrét Boleslava II.

Obraz od J. P. Molitora, olej na plátně.

Arciopatství benediktinů v Břevnově.

Malíř Jan Petr Molitor (1702-1756) doplnil fiktivní portrét knížete Boleslava II., který vládl v letech 972 - 999, kartuší s jeho imaginárním znakem. Podle fantastické heraldické pověsti, přesně datované kronikářem Hájkem, prý otec tohoto knížete Boleslav I. dostal jako trest za vraždu sv. Václava od císaře potupný znak s kotlem, odčiněný až vnukem Boleslava II. knížetem Břetislavem I. Celé vyprávění částečně připomíná známější pověst o Štilfrídovi.

13)

Imaginární znak Boleslava II.

Detail z obrazu J. P. Molitora, olej na plátně.

Arciopatství benediktinů v Břevnově.

Kartuš obsahuje v červeném poli kotel tzv. přirozené barvy, který se maloval i jako zlatý. Je zajímavé, že malíř v této kartuši původně vyobrazil českého lva a až dodatečně ji po upozornění přemaloval; heraldická pověst o znaku s kotlem rozhodně nebyla všeobecně známá.

14)

Píseň sv. Vojtěcha.

Tisk: F. Šir, Praha, s. a. [ca. 1850?].

NM-ČMH, hudebněhistorické oddělení,

sign. VII E 157 – 2 exempláře

Se jménem sv. Vojtěcha je píseň *Hospodine pomiluj ny* spojována nejpozději od 12. století. Ve 14. století byl její nápěv mírně pozměněn; v následujících staletích se tradovala zpravidla s různými variantami tohoto novějšího nápěvu. V éře knihtisku se šířila nejen v kancionálech, ale i na samostatných letáčích, a to v nejrůznějších úpravách pro více hlasů nebo pro zpěv a varhanní doprovod.

15)

Kopí na minci Spytihněva II.František Cach, *Nejstarší české mince, II*, Praha 1972

Na aversu této ražby třímá kníže Spytihněv II. (vládl 1055-1061) v pravé ruce výrazné kopí jako atribut panovnické moci. V souvislosti s bitvou u Chlumce v roce 1126 soudobý kronikář zaznamenal zavěšení praporce

12) *Imaginární portrét Boleslava II.*13) *Imaginární znak Boleslava II.*

14) Píseň sv. Vojtěcha

sv. Vojtěcha na posvátné, tzv. svatováclavské kopí; z jeho vyprávění lze usuzovat, že význam praporců na panovnickém kopí byl až druhotný. V bitvě na Moravském poli roku 1278 svatováclavské kopí pravděpodobně ukořistili Rakušané.

16)

Orlice na pečeti pozdějšího krále Václava I.

1224, 24. července, Praha, pečeť, orig., vosk, opis latinsky, průměr: 8 cm.

SÚA Praha, ŘBB, inv. č. 10.

Majetek Arciopatství beneditkinů v Břevnově.

V roce 1224 měl pozdější král Václav I. pouze titul knížete plzeňského a budyšínského, ale jeho vládnoucí otec neponechával žádné pochybnosti o svém úmyslu prosadit tohoto syna za budoucího českého panovníka. Václavův štít s orlicí je zobrazen realisticky.

15) Kopí na minci Spytihněva II.

17)

Jednoocasý lev na pečeti

Soběslava Děpoltice.

1213, Praha, pečeť, orig., vosk, opis latinsky,
průměr: 6,6 cm.

SÚA Praha, AZK, inv. č. 2039

Soběslav byl mladším bratrem hlavního představitele děpoltické větve rodu Přemyslovců Děpolda III. Na svém typáři použil čistě heraldický motiv, spojení lva a orlice v polceném poli, a to bez štítu. I když je pečeť poškozená, hlavy obou zvířat chybí, dokazuje absenci plamének u orlice a jediný ocas u lva.

16) Orlice na pečeti pozdějšího krále Václava I.

18)

Dvouocasý lev na pečeti

mladšího krále Přemysla Otakara II.

1255, 28. prosince, Praha, avers pečeti, orig., vosk,
opis latinsky, průměr: 8,7 cm.

SÚA Praha, ŘKř, inv. č. 53

Majetek Řádu Křížovníků s červenou hvězdou.

Tuto pečeť užíval Přemysl Otakar II. v době, kdy po svém otci přebíral vládu v Čechách. Je to nejstarší královská pečeť s dvouocasým lvem a její srovnání s posledním typem pečeti téhož panovníka naznačuje rozsah změn, které během kralování Přemysla Otakara II. proběhly.

17) Jednoocasý lev na pečeti Soběslava Děpoltice

18) Dvouocasý lev
na pečeti mladšího krále Přemysla Otakara II.

19) Jezdecká pečeť
knížete Mikuláše Opavského

20) Štít s plamennou orlicí

19)

Jezdecká pečeť knížete Mikuláše Opavského.
1289, 10. ledna, Praha, pečeť, orig., vosk, opis
latinsky, průměr: 7,1 cm.
SÚA Praha, AČK, inv. č. 29

Zakladatelem poslední větve rodu Přemyslovců byl kníže Mikuláš Opavský, nemanželský syn krále Přemysla Otakara II. Nemohl zdědit otcovo království, ani znak, proto dostal alespoň odvozený stříbrno-červeně polcený erb; na jezdecké pečetě drží i bílo-červený praporec. Mikulášovi potomci vymřeli v roce 1521, jejich erb připadl Opavsku a později se objevil ve velkém znaku Československé republiky.

20)

Štít s plamennou orlicí.
1313, maketa Pasionálu abatyše Kunhuty.
NK ČR

Černá orlice se zlatou zbrojí i pružinami na křídlech a s červenými plaménky ve stříbrném poli měla podle kronikářů vyjadřovat, že české vojsko při svých taženích vypaluje cizí území. Ve 13. století se mohla stát zemským znakem Čech a v následujícím za Karla IV. snad i symbolem celé České koruny, ale nakonec zůstala jen atributem sv. Václava. Na přelomu 13. a 14. století byla považována za dynastický erb vládnoucích Přemyslovců.

21) Zpěvy duchovní k varhanám - Svatý Václave

21)

Zpěvy duchovní k varhanám - Svatý Václave.
Tisk: Jan Spurný, Praha, 1832.
NM-ČMH, hudebněhistorické oddělení,
sign. XXVII E 38

Nejstarší dochované zápisy textu písně pocházejí ze 70. - 80. let 14. století, nejstarší zápis nápěvu z roku 1473, píseň však pravděpodobně nevznikla později než koncem 13. století.

V původní verzi měla jednu nebo tři strofy, zřejmě ještě v předhusitské době však jejich počet stoupl na devět; další strofy, jejichž text se obrací i k dalším českým patronům, se vytvářely ještě v 17. století.

Úpravy pozdějších staletí odrážejí dobové hudební myšlení jak v pozměňování melodie, tak ve stylizaci varhanního doprovodu.

